

ՎԱՋՋՐԻԿ ԲԱՋԻԼ

Փիլիսոփայական գիտ. դոկտոր, Գերմանիա

ԼՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ա. Նախարան

«Լուութին»-ն այն թովիչ բառերից է, որի մասին կարելի է շատ խօսել ու շատ գրել եւ երբեմն էլ շատախօսել ու շատագրել: Առօրեան, գրականութիւնը եւ կրօնները առատ են լուութեան այս հետքերով:

Այդուամենայնիւ աւելի մատչելի է անդրադառնալ «խօսքին», քան «լուութեանը»: Լուութինը, ինչպէս նաեւ «մոռացութիւն»-ը կամ «տգեղութիւն»-ը այն երեւոյթներից են, որոնք առաջին հայեացքից բացասական են. լուութիւնը խօսքի բացակայութիւնն է, մոռացութիւնը՝ յիշողութեան, եւ տգեղութիւնը՝ գեղեցկութեան: Իսկ մեզ համար ներկան աւելի կռահելի է, քան բացական: Իզուր չէ, որ խօսքի, յիշողութեան կամ գեղեցկութեան վերաբերեալ անհամեմատ աւելի մեծածաւալ գրականութիւն կայ, քան թէ լուութեան, մոռացութեան կամ տգեղութեան: Սակայն արդեօք լուութիւնն իրապէս խօսքի բացակայութիւնն է:

Թէ ինչու են մարդիկ լուում, դժուար է մի յայտարարի մէջ խտացնել: Պատճառները բազմազան են, եւ երեւոյթները՝ բազմաշերտ: Երբ սիրահարները լուութեան մէջ իրենց փոխադարձ ներկայութիւնն են ճաշակում, երբ մարդիկ իրարից խռովում են ու իրար հետ չեն խօսում, երբ ծնողներն իրենց երեխաներին լուութեամբ պատժում են, երբ երեխաները լուութեամբ իրենց ծնողներից վրէժ են լուծում, երբ ամօթի զգացումն է մարդկանց համակում, երբ մարդիկ «ափ ի բերան» սարսափում են մի երեւոյթից կամ զմայլում մի այլ երեւոյթով, երբ քաղաքավարութեան բերմամբ դեռահասները չափահասների առջեւ լուում են, երբ մարդիկ լուութեամբ իրենց զաղտնիքներն են պահում, երբ ոմանք անարդարութեան առջեւ լուում են, երբ գործավարները լուութեամբ իրենց բանակցային դիրքն են ամրապնդում¹, երբ ցեղասպանու-

¹ Լուութեան հաղորդակցական հանգամանքի համար տե՛ս իմ համացանցային բացատրութիւնը՝ https://www.facebook.com/PublicRelationsSchool/videos/545780709665085/?__so__=channel_tab&__rv__=all_videos_card

թիւներին, բռնաբարումներից եւ այլ ողբերգական իրադարձութիւններից մազապուրծ եղողները իրենց ապրումների մասին լռում են, երբ գրականութեան մէջ մարդու, բնութեան ու կենդանիների լռութիւնն ընդելուզւում է այլ բովանդակութիւնների հետ, ինչպիսին են սէրը, նախանձը, թախիծը, պատերազմը եւ այլն, երբ կրօններն ու իրենց խորհրդագգած հոսանքները լռութեան մէջ փորձում են միանալ իրենց աստուածների հետ, երբ մարդիկ ծիսականօրէն լռարաններ ու լռապահներ են հաստատում, ինչպէս եկեղեցում, գերեզմանատուն կամ յօտնկայս յարգանքի լռութեան պարագային, եւ երբ մարդիկ լռում են կեդրոնանալու համար, ինչպէս Վիրգիլիոսն է գրում՝ «Ամէն ոք լուռ՝ ուշն ու ուրուշը լարեց, / Հայրն Ենէաս այսպէս սկսաւ բազմոցէն...» (Ենէական, 51), ապա այս բոլոր իրար նման ու իրարից տարբեր երեւոյթները լռութեան դրսեւորումներ են, որոնց շարքը կարելի է դեռեւս երկարեցնել:

Պատմաբանների համար անհեթեթ հարցում է, թէ աշխարհն ինչպիսին կը լինէր, եթէ Կլէոպատրայի քիթն այլ տեսք ունենար: Նմանապէս անհեթեթ է հարցնել, թէ այսօր աշխարհն ինչ վիճակի մէջ կը լինէր, եթէ որոշ մարդիկ ինչ-որ մի պահի լռած լինէին կամ խօսած: Նաեւ այս պարագային աշխարհի ճակատագիրը վստահ ուրիշ պիտի լինէր, բայց նաեւ այս պարագային հարցումն անհեթեթ է:

Ստոյգ է, որ լռութիւնը պատմութեան ընթացքը փոխում է, ինչպէս «սուտ»-ը, որն իրականութեանը չի համապատասխանում, սակայն իրականութիւն է արարում, որովհետեւ ուրիշները ստին հակազդում են եւ նոր պատահարներ առաջացնում, որոնց կրկին միւսներն են հակազդում, եւ այսպէս մինչեւ վերջ: Բոլորը մանում են պատմութեան նոյն թելը: Լռութիւնը ոչ միայն պատմութիւն է առթում, այլ նաեւ ինքն իր պատմութիւնն ունի, որը, ըստ մշակութային տարբեր ծիրերի, կարելի է պատմել: Համացանցային եւ հաղորդակցական մեր ժամանակահատուածում լռութեան դիրքը, ըստ երեւոյթին, խախտւում ու դեգրեւկում է, որովհետեւ այսօր ուշադրութիւնը մեծ «գրամագլուխ» է², եւ ով իր ասպարէզում ուզում է յաջողութիւն ունենալ, պէտք է երեւելի ու լսելի դառնայ: «Ինստագրամ»-ը, «Ֆէյսբուք»-ը կամ այլ հարթակներ այդ ուշադրութիւնն ստեղծելու եւ պահելու ազդեցիկ գործիքներն են: Ով լռում է, ոչ միայն բացակայ է, այլ նաեւ գոյութիւն չունի: Այս տեսակէտից լռութիւնը, թերեւս, արդիական առաքինութիւն չէ: Ո՞վ գիտէ, գուցէ Ումբերտո էկոն իրաւունք

² Հմմտ. G. FRANCK, Ökonomie der Aufmerksamkeit, München, 1998:

ունի, երբ գրում է, որ լռութիւնը մի օր այնքան հազուագիւտ է լինելու, որ մենք պարկերով ենք այն գնելու³:

Կրօնների եւ քրիստոնէութեան մէջ լռութիւնը, սակայն, ծանրակշիռ է. մարդը լռութիւնով խուսափում է այնպիսի լեզուային ախտերից, ինչպիսին են սուտը, երգումը կամ բամբասանքը, աղօթքում լռութեամբ ունկնդրում Աստծուն, եւ վանականներն ու ճգնաւորները վարում են ներանձնական մի կեանք, որի առանցքը լռութիւնն է:

Ինչ է նշանակում լռութիւն, ո՞վ է լռում, միայն մարդը, թէ՛ բնութիւնն ու Աստուած, եւ ո՞րն է լռութեան կազմը:

Բ. Ի՞նչ է լռութիւնը

Այս հարցումին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է լռութիւնը տարբերակել իր չորս հոմանիշներից, որոնք մենք առօրեայում փոխադարձաբար գործածում ենք՝ «համրութիւն», «ընդմիջում», «անդորրութիւն» եւ «անխօսութիւն»:

«Համրութիւն»-ը, լինելով մարմնական կորուստ, լռութեան իմաստային տարողութեան հետ որեւէ առընչութիւն չունի, նոյնիսկ եթէ մենք այս բառը շեշտական առումով գործածենք ստորագծելու համար լռութեան կշիռը: Նոյնն է նաեւ «պապանձում»-ի («Զաքարեայի պապանձում») եւ «մունջ»-ի («լուռ ու մունջ») պարագային: «Ընդմիջում»-ն էլ, լինելով ծիսական⁴ բաղադրամաս, օրինակ՝ համերգի ժամանակ, լռութիւն չէ, նոյնիսկ եթէ երգչախումբը տասը կամ տասնհինգ վայրկեան չի երգում, այդ միջոցին ոչ մէկի մտքով չի անցնի դիմել դեկավարին եւ հարցնել, թէ ինչու է երգչախումբը լռում: Ընդմիջումը լռութիւն չէ:

«Անդորր»-ն էլ նշանակում է «հանդարտութիւն» եւ «խաղաղութիւն» եւ պարփակում է մարդու թէ՛ արտաշխարհը եւ թէ՛ ներաշխարհը: Երբ բանաստեղծները խօսում են «բնութեան լռութեան» մասին, ապա նկատի ունեն խաղաղ, հանդարտ եւ անդորր բնութիւնը, իսկ երբ ստոյրկեան իմաստասէր Սենեկան խօսում է «հոգու անդորրութեան» մասին, նկա-

³ Հմմտ. Ս. Էո, Compreremo pacchetti di silenzio? Այս յօդուածը գտնւում է նոյն հեղինակի հետեւեալ երկում՝ Pape Satàn Aleppe. Cronache di una società liquida, 2016, Milano, էջ 147–149:

⁴ «Մէս»-ը միայն կրօնական երեւոյթ չէ: Օրացոյցը, տօնացոյցը, աշխատանքային եւ առօրեայ կեանքը ծիսական կշռոյթ ունեն: Մէսը կեանքի մէջ կարգ ու կանոն է մուծում եւ վատահոլութիւն ներշնչում: Երեխաների դաստիարակութիւնն էլ պէտք է ծիսական տարրերով թրծուած լինի:

տի ունի հոգու հաւասարակշռութիւնը, միօրինակութիւնը, հաշտութիւնն ինքն իր հետ ու խաղաղ վիճակը⁵: Այս արտաշխարհային եւ ներաշխարհային անդորրութիւնը չի սահմանափակուում լռութեամբ կամ ձայնի բացակայութեամբ, այլ նշանակում է ձայների նուազում, ծայրայեղ ելեւէջների բացակայութիւն, հոգեկան անխռով վիճակ, շարժուձեւի հանդարտութիւն ու հարթութիւն:

Գալով «անխօսութեան»-ը՝ ապա սա ձայնի՝ իմա՝ խօսքի բացակայութիւնն է: Սակայն ոչ ամէն խօսքի բացակայութիւն լռութիւն է: Աշխարհում չասուածի եւ չխօսուածի ամբողջութիւնն աւելի մեծ է, քան ասուածինն ու խօսուածինը: Բայց այս ամբողջութիւնը լռութիւն չէ: Մենք չգիտենք, թէ մարդկութիւնն անցեալում ինչեր չի ասել ու չի խօսել, եւ դեռ չգիտենք, թէ ապագային էլ ինչեր չի ասելու եւ չի խօսելու: Բայց այս բոլորի ամբողջութիւնը լռութիւն չէ: Երբ մայթով անցնելիս մէկն առանց խօսելու մեր կողքից անցնի, ոչ ոք նրա հետեւից չի վազի, որպէսզի հարցնի՝ «ինչո՞ւ ես լռում»: Անցորդն անխօս է, բայց ոչ լուռ⁶:

Եթէ լռութիւնը ոչ ընդմիջում է, ոչ անդորր է եւ ոչ անխօսութիւն, ո՞րն է լռութեան յատկանիշը: Լռութիւնը խօսքի ակնկալիքի խափանումն է: Եթէ մէկն ակնկալում է, որ դիմացինը խօսի, բայց նա բերանը չի բացում, այն ժամանակ լռում է: Առանց այդ ակնկալիքի խափանման կարելի է խօսել անդորրութիւնից կամ անխօսութիւնից, բայց ոչ լռութիւնից: Մայթով անցնող անձն անխօս էր, բայց ոչ լուռ, որովհետեւ ոչ ոք իրենից խօսք չէր ակնկալում: Սա լռութեան մէկ կողմն է: Միւս կողմն այն է, որ լռութիւնը ոչ միայն խօսքի ակնկալիքի խափանումն է, այլ նաեւ լռութեան ակնկալիքը, ինչպէս օրինակ՝ եկեղեցում կամ յոտնկայս յարգանքի հաւաստիք մատուցելու պարագային: Երբ մարդիկ անարդարութեան առջեւ կրաւորական կեցուածք են որդեգրում, կարելի է աղաղակել՝ «ինչո՞ւ էք լռում», այսինքն՝ ինչո՞ւ էք խօսքի եւ բողոքի ակնկալիքը խափանում, եւ երբ Աստուած որեւէ մի արհաւիրք կամ չարիք չի կասեցնում,

⁵ Հմմտ. «Ղուկիոսի Աննէոսի Սենեկայ, Ճառք իմաստասիրականք», Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1849, էջ 250:

⁶ Կատիներէնով «լռութիւն» նշանակում է *sileo կամ taceo*: Առաջին բառից սերում են *silentium*, *silence*, *silenzio* բառերը եւ ընդգրկում են անդորրն ու հանդարտութիւնը, իսկ մարդու լռութիւնը կոչւում է *taceo*, *tacitus*: «Tac» արմատը գտնուում է նաեւ հայերէնի մէջ՝ «թաքուն», «թաքստոց», «թաքցնել» բառերում, որոնք շաղկապուած են լռութեան հետ, որովհետեւ գաղտնիքը թաքուն է: Այս առումով լռել նշանակում է նաեւ թաքցնել: Գաղտնապահը լռապահ է:

բայց հաւատացեալն Ամէնակալից ակնկալում է, որ Նա «վասն անուան Իւրոյ» միջամտի եւ իրերի ընթացքի վրայ բարենպաստ ազդեցութիւն բանեցնի, ապա սաղմոսերգուն բացականչում է. «Առ քեզ, Տէր, կարգացի. Աստուած իմ, մի՛ լռեր յինէն. մի՛ երբեք լռիցէս յինէն» (Սաղմ. Իէ.):

Նոր կտակարանում լռութեան այս ըմբռնումն անծանօթ երեւոյթ չէ: Երբ քահանայապետը Յիսուսին հարցնում է. «Ձտան ինչ պատասխանի, զի՞նչ դոքա ամբաստանեն զքեզ», Նա չի պատասխանում. «Եւ Յիսուս լուռ կայր» (Մատթ. ԻԺ. 62–63): Մարկոսի Աւետարանում նմանապէս կարդում ենք՝ «Իսկ Պիղատոս դարձեալ հարցանէր զնա՝ ոչի՞նչ տաս պատասխանի, տես քանի՞ ամբաստանեն զքեզ: Եւ Յիսուս այնուհետեւ ոչինչ ետ պատասխանի, մինչեւ զարմանալ յոյժ Պիղատոսի» (Մարկ. ԺԵ. 3–5): Նոյն առումով գրում է նաեւ Շնորհալին.

«Ամա երեսուն այնպէս լռէր,
Եւ ոչ նըշանս ցուցանէր.
Եւ ոչ բանիւ վարդապետէր,
Այլ թագնաբար յերկրի շրջէր...»⁷:

Յիսուսը բնականաբար լուռ չէր եւ յայտնաբար էր շրջում, սակայն Նա լուռ էր ու թաքուն միայն Իր առաքելութեան հանդէպ: Շնորհալին, ապագալիքի ծանօթ իրադարձութիւններն ակնկալելով, Քրիստոսի կեցուածքն իր յետադարձ հայեացքում «լռութիւն» է անուանում եւ սրա հետ զուգակցում թաքունութիւնը, որը, ինչպէս տեսանք, լռութեան հետեւանքներից է:

Սակայն ո՞վ է ակնկալողը: Երկու ակնկալողներ կան՝ եզակի եւ յոգնակի: Դիմացինը եւ ինքը՝ խօսողը: Վերոյիշեալ օրինակների մէջ տեսանք դիմացինի ակնկալիքը, քահանայապետինը կամ Պիղատոսինը: Դիմացինը կարող է նաեւ խմբերից բաղկացած լինել՝ ընկերութիւն, կազմակերպութիւն, մամուլ, ընտանիք եւ այլն: Բայց խօսողն ինքն էլ կարող է իր նկատմամբ նման ակնկալութիւն տաժել: Եւ սա մեր ամէնօրեայ փորձառութիւնն է: Ամէն անգամ, երբ մէկը, ինչ-ինչ պատճառներից ելնելով, լռում է, ապա խափանում է իր իսկ խօսելու ակնկալութիւնը. կարող էր խօսել, բայց լռում է: Եւ այս պարագային անխօսութիւնը լռութիւն է. նոյնիսկ եթէ դիմացինը խօսք չի ակնկալում, բաւարար է, որ խօսողն ինքն իրենից է ակնկալում ու իր ակնկալումը խափանում: Մարդիկ կարող են

⁷ ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Բանք Չափաւ, Վենետիկ, 1928, էջ 194:

հանրօրէն լռել, առանց որ հանրութիւնն այդ լռութիւնից լուր ունենայ: Բաւարար է, որ լռողն ինքն է խափանում խօսելու իր ակնկալիքը:

Եթէ մենք լռութիւնը սահմանում ենք իբրեւ խօսքի ակնկալիքի խափանում, ապա վախճանեալները «յաւիտենական լուռ» չեն, որովհետեւ ոչ ոք նրանցից խօսելու ակնկալութիւն չունի, իսկ մահը նրանցից խլել է խօսելու կամ լռելու այլընտրանքը, որով վախճանեալը ինքն էլ իրենից խօսելու կամ լռելու ակնկալութիւն չունի:

Միսաք Մեծարեւնցի «Մահը» քերթուածում մանուկներն այսպէս են իրար հետ խօսում⁸.

- «— Հիմա աղբիւրէն անցան:
- Հիմա այգիէն ալ անցան:
- Հիմա գերեզմանատունն են:
- Հիմա թաղեցին...
- Հիմա կը կարդան վրան. կը լսէ...
- Հիմա ալ չի լսեր:
- Հիմա ալ չի տեսներ:
- Հիմա թուքը չի կրնար կլլել:
- Հիմա չի կրնար պոռալ:
- Հիմա հալեցա՛ւ...
- Հիմա կը դառնան:
- Հիմա միմիկնակ է...
- Հիմա ա՛լ չը՛պիտի գայ:
- Հիմա ա՛լ չը՛պիտի գայ:
- Հիմա ա՛լ չը՛պիտի գայ:
- Հիմա ա՛լ չը՛պիտի գայ»:

Այլեւս չվերադարձողը չի պոռում, բայց լուռ էլ չէ:

Առանց խօսելու եւ լռելու այս այլընտրանքի եւ ակնկալիքի՝ լռութիւն չկայ: Եթէ մահուանից անմիջապէս յետոյ, երբ վախճանեալի բացակայութիւնը դեռեւս թարմ է, եւ ընտանեկան պարագաները, ըստ իրենց առօրեայ վարժութեան ու ծիսակատարութեան, վախճանեալի շարժումն ու խօսքն են ակնկալում (ամէն առաւօտ մեծ հայրիկը թերթ էր կարդում), ապա հասկանալի է, որ իրենք վախճանեալի լռութեան մասին խօսեն: Սակայն երբ ժամանակն անցնի, եւ վէրքերն սպիանան, խօսելու ակն-

⁸ Միսաք Մեծարեւնց, Երկերի ժողովածու, Երեւան, 1956, էջ 155:

կալուսթիւնն էլ կը խամրի, եւ վախճանեալի լռութեան պատկերացումը կը վերանայ: Իսկ եթէ վերցնենք «վախճանեալի» քրիստոնէական բառը՝ «ննջեցեալ», ապա ննջողի պարագային էլ «լռութիւն» բառն իմաստ չունի, սակայն խօսելու է «ննջեցեալ»-ն «արթննալուց» յետոյ: Կարող են արթնցած «ննջեցեալները» խօսել: Եւ եթէ այո, ո՞ր լեզուով: Ննջեցեալների մէկ դասը, ըստ երեւոյթին, կարող է խօսել. դա սուրբերն են, որոնցից հաւատացեալները բարեխօսութիւն են աղերսում: Բայց ի՞նչպէս են խօսում սուրբերը, կամ ի՞նչպէս են խօսում հրեշտակները⁹: Հարցեր, որոնց պատասխանելը դժուար է:

Լռութիւնը միայն բերանացի չէ: Մարդը կարող է նաեւ գրաւոր լռել՝ ա. ակնկալուած գրութիւնը չշարադրելով, բ. գրութեան մէջ լռելով, որի համար կէտադրութիւն եւ հռետորական փոխակերպութիւններ կան: Կէտադրութեան մէջ «կախման կէտ»-ն է լռութեան նշանը: Բայց «կախման կէտ»-ը կարող է նաեւ ծածուկ ակնարկութիւն նշանակել, որն արթուն ընթերցողի աչքից ու ականջից չի վրիպում: Այսպէս՝ «կախման կէտ»-ը թէ՛ իմացեալ եւ թէ՛ չիմացեալ լռութիւն է: Նոյնն է նաեւ հռետորական փոխակերպութիւնների՝ «զանցում»-ի (πρόληψις) եւ «զեղչում»-ի (ἀποσιώπησις) պարագային: Առաջինով ճառասացը յայտնում է, որ ինքն այս կամ այն բացայայտ կամ երկրորդական կէտին չի անդրադառնալով՝ «Նա տուն գնաց, եւ չեմ ուզում անդրադառնալ, թէ քրոջը հետ ինչի մասին խօսեց»։ «Զանցում»-ն այստեղ կարելի է լռութեան փոխակերպութիւն համարել, սակայն հմուտ ճառասացներն օգտագործում են «զանցումը» ոչ թէ մի կէտի վրայից անցնելու համար, այլ ճիշտ հակառակը՝ ունկնդիրների ուշադրութիւնը նոյն կէտին հրաւիրելու եւ իրենց հետաքրքրութիւնն արթնցնելու համար: Իսկ «զեղչման» պարագային ճառասացն ընդհատում է իր նախադասութիւնը՝ «Ինձ թւում է, որ նա... այո, այո... ծուղակը ընկաւ»։ Թէ ճառասացին ինչ է թւում, ծածուկ է մնում, նա լռում է, սակայն «զանցման» նման կարելի է նաեւ այս փոխակերպութիւնն օգտագործել՝ հանդիսատեսների ուշադրութիւնն աւելի պրկելու համար¹⁰:

⁹ Միջնադարում այս հարցը լուսանցքային չէր: Կաթողիկէ աստուածաբանների համար հրեշտակների լեզուն նմանում է մանուկների բարբաջանքին: Տէս ՄՕՄ, էջ 31–32:

¹⁰ «Խօսքով» եւ «գրով» լռելուց բացի՝ կարելի է լռել «գոյնով» եւ «ձայնով» կամ, այլ կերպ ասած, արուեստի մէջ: Սակայն ի՞նչպէս են լռում ճարտարապետը, արձանագործը, բանաստեղծը, երաժիշտը, նկարիչը, պարողը: Մի հարց, որը ծառանում է մանաւանդ արդի արուեստի (այսպէս կոչուած՝ «զուտ» կամ «բացարձակ» արուեստի) պարագային, ինչպէս վկայում են բանաստեղծի ճերմակ թուղթը, երաժշտի անձայն յօրինուածքը եւ

Գ. Լոռը

Ինչպէս նշեցինք, գրականութեան եւ առօրեայի մէջ խօսում ենք մարդու, կենդանիների եւ բնութեան լռութեան մասին: Սակայն արդեօք այս բոլոր էականներն իրապէս լռում են, թէ՞ նման արտայայտութիւնները միայն փոխաբերութիւններ են:

Լռութեան նախադրեալները հետեւեալներն են՝ ա. խօսելու ակնկալիքն ունենալու (խօսողի պարագային) եւ այդ ակնկալիքն ընկալելու (ուրիշների պարագային) ունակութիւն, բ. լռելու եւ չլռելու միջեւ ընտրութիւն կատարելու հնարաւորութիւն, գ. լռութեամբ բարոյական ծիր մտնելու գիտակցութիւն, որովհետեւ լռութիւնը կարող է բարոյապէս բարի կամ չար լինել՝ բարեկամութեան կամ չարակամութեան հետեւանք:

Եթէ մենք այս նախադրեալներով կողմնորոշուենք, ապա մարդը միակ էական է, որ կարող է լռել եւ ուրիշների լռութիւնն իբրեւ լռութիւն ընկալել: Ոչ բնութիւնը եւ ոչ էլ կենդանիներն են լռում: Ինչո՞ւ: Այս երեք նախադրեալների հիմքը մարդու անդրադարձական էութիւնն է: Այս անդրադարձական ունակութեան շնորհիւ մարդը կարող է ինքն իրենից եւ շրջապատից տարանջատուել: Ինքն իրենից տարանջատուել նշանա-

նկարչի սեւ կամ ճերմակ պաստառը: Հարցն աւելի բարդանում է միւս արուեստների պարագային՝ ճարտարապետութեան կամ արձանագործութեան: Լոռն է արդեօք այն ճարտարապետութիւնը կամ արձանը, որ բացակայ է: Այս հարցերին կարելի չէ այստեղ աւելի հանգամանօրէն անդրադառնալ: Յամենայնդէպս, արուեստում լռութիւնն ընդհանրապէս կամ բովանդակային է (երբ, օրինակ, վիպասանն անդրադառնում է իր հերոսի լռութեանը) կամ ձեւային (ինչպէս երաժշտի անձայն յօրինուածքը) եւ կամ երկուսի շաղախը (ինչպէս այն բանաստեղծները՝ Մալլարմէի նման, որոնց համար բանաստեղծական էջը քիչ բառերի եւ պարապ տարածութեան կազմակերպում է): Արդի արուեստագէտը, այսպիսով, ժխտում է իր իսկ արուեստի լեզուն: Երաժշտութեան պարագային յիշենք Ճոն Կէյջի «4'33» կտորը, բանաստեղծութեան պարագային՝ Պետէր Վատըրհաուզը, եւ նկարչութեան մէջ յիշենք Կանդինսկու խօսքը՝ «Դատարկ կտաւ: ...Լուռ... Իրականում՝ հազարաւոր թոյլ ձայների լարուածութեամբ, սպասումով լի» (հմտ.՝ Վ. ԿԱՆԴԻՆՍԿԻ, Հոգեւոր արուեստում. Էսսէներ, Երեւան, 2000, էջ 226): Նկարիչը, հրաժարուելով գոյնից, բանաստեղծը՝ խօսքից, կամ երաժիշտը՝ ձայնից, հերքում են իրենք իրենց արուեստի լեզուն եւ բացասական աստուածաբանութեան պէս մշակում բացասական արուեստ: Սակայն նման մի արուեստ լուռ չէ, այլ լռութիւնը ներկայացնում է «խօսելով», այսինքն՝ արուեստի գործի արտադրութեամբ: Երբ արուեստի երկ է ստեղծւում, դա արդեն իսկ «խօսք» է, նոյնիսկ եթէ էջը պարապ է, կամ պաստառը՝ ճերմակ: Իրապէս լռել ուզող արուեստագէտը պիտի դադարի որեւէ գործ արտադրելուց, ինչպէս Ռէմպոն, որ դադարեց բանաստեղծելուց, կամ Կլայստը, որ ինքնասպանութիւն գործեց: Այս պարագաները բացասական արուեստ չեն, այլ արուեստի բացասում: Իսկ գոյութիւն ունի՝ արդեօք «գեղեցիկ լռութիւն»-ը: Հմտ.՝ S. SONTAG, The Aesthetic of Silence, «Styles of Radical Will», New York, 2002, էջ 3–34 եւ ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ, Լռութեան շրջանակը, «Գեղագիտութիւն եւ գեղարուեստ», Պէյրութ, 1975, էջ 270–275:

կում է, որ մարդը՝ իբրեւ «ես», ասող էակ, միշտ երկուութեան մէջ է ապրում, այսինքն՝ ինքն իր համար միաժամանակ ենթակայ է եւ առարկայ: Մարդն անդրադառնում ու մտածում է իր մասին, ունի խիղճ, որն իրեն երբեմն խայթում է, մտատանջութեան կամ երկփեղկուած «ես»-ի ներքին պայքարի մղում: Երբ մանուկները մեծանում են, գիտակցում են իրենց այս երկուութիւնը, որի պատճառով էլ սկսում են «գաղտնիքներ» ունենալ, «ստել» եւ «լռել»: Այս երկակի «ես»-ի շնորհիւ է, որ մարդիկ գաղտնապահ են՝ իմանալով, թէ ինչ պէտք է ասել եւ ինչի վերաբերեալ լռել. նրանք ստում են՝ իմանալով, թէ որն է ճշմարտութիւնը, եւ որը՝ սուտը, եւ լռում են իմանալով, որ կարող են խօսել, բայց զսպում են իրենց լեզուն: Երբ երեխաներն սկսում են ստել, սկսում են նաեւ լռել՝ տարանջատելով ենթակայ «ես»-ը առարկայ «ես»-ից¹¹:

«Ես» ասող մարդը տարանջատում է նաեւ շրջապատից: Անձնական դերանունների գործածութիւնն այս տարանջատման նշանն է: Միայն «ես» ասողն է, որ անձնական դերանուններ՝ «դու», «նա», «մենք», «դուք» կամ «նրանք» է գործածում եւ իրեն այս հինգ միւս հնարաւորութիւններից զանազանում: Առաւել եւս մարդն իրեն զանազանում է նաեւ այն ամբողջից, որը «աշխարհ» է կոչւում: Միայն մարդն է, որ կարող է «ես»-ի եւ «աշխարհ»-ի մասին խօսել: Կենդանին «աշխարհ» չունի, այլ միայն՝ «շրջապատ»¹²: Իսկ բուսականութիւնն ու անկենդան բնութիւնը՝ ոչ իսկ դա¹³:

Անդրադարձական այս տարանջատումը կատարւում է դատաստանի մէջ, որը բաղկանում է ենթակայից ու ստորոգեալից: Անդրադարձման շնորհիւ մարդը ծառն իբրեւ ծառ է ճանաչում («Սա ծառ է»), սեղանը՝ իբրեւ սեղան («Սա սեղան է»): Միայն երբ մարդը սեղանը իբրեւ սեղան է ճանաչում, տարանջատում է սեղանն իրենից՝ ի տարբերութիւն կենդանիների, որոնց համար սեղանը կամ ծառը միայն դիմադրութիւն են, բայց ոչ առարկայ: Առարկան կազմւում է դատաստանի մէջ: Կենդանին լսում է ու տեսնում, բայց չգիտի, որ լսում է ու տեսնում, մինչդեռ մարդը լսում է ու տեսնում եւ գիտի, որ լսում է ու տեսնում եւ կարող է այդ մասին խօ-

¹¹ J. PIAGET, Das Weltbild des Kindes. 1988, München, p. 123.

¹² Այս հարցի շուրջ շահեկան է ընթերցել Մարտին Հայտէկերի «Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt-Endlichkeit-Einsamkeit, Frankfurt am Main, 2010, էջ 274 շար.:

¹³ Կենդանին, «ան-ասուն» կամ «ան-բան» լինելով, ոչ լռում է եւ ոչ էլ խօսում, նոյնիսկ երբ հաշում է, խրխնջում կամ մլաւում:

սել: Անձնական դերանուններն էլ գործածում ենք, որովհետեւ «դու»-ն իբրեւ «դու» ենք ճանաչում, «նա»-ն՝ իբրեւ «նա» եւ այլն:

Այս անդրադարձման հետեւանքով մարդը կարող է խօսելու կամ լռելու ակնկալիք ունենալ եւ ըստ այնմ լռել կամ խօսել: Այս ընտրութիւնը նախադրում է այս «այլընտրանք»-ի գիտակցութիւնն իբրեւ այլընտրանք («Ես կարող եմ խօսել կամ լռել»): Իսկ լռելու պարագային սա նշանակում է, որ մարդն իր հակումներին ու մղումներին, օրինակ՝ խօսելու հակումին կարող է «ոչ» ասել, չհետեւել, մերժել եւ լռել, մինչ կենդանին հետեւում է իր բնազդին եւ միշտ «այո» ասում: Մարդը կարող է իրեն զսպել, բայց ոչ կենդանին: Կենդանին ցրուած է շրջապատում, առանց կեդրոնի, մինչդեռ մարդն ամփոփուած է ու կեդրոնացած իր «ես»-ի, ինքնագիտակցութեան շուրջ: Այս առումով մարդն ի բնէ ճգնաւորական էակ է, որը կարող է իրեն զսպել, ապաշխարել եւ լռել: Եւ քանի որ լռելու եւ խօսելու միջեւ ընտրելու կարողութիւնն անդրադարձման եւ կամքի ազատութեան արդիւնքն է, մարդն ինքնաբերաբար գտնւում է նաեւ բարոյական ծիրի մէջ եւ լռելով բարի կամ չար արարք կատարում:

Այն էակին, որն անդրադարձական եւ ազատ է, աւանդաբար կոչում ենք անձ: Լռել կարող է, ուրեմն, միայն «անձ»-ը, եւ այսպիսով՝ մարդուց բացի՝ նաեւ Աստուած՝ Իր եռանձնական բնութիւնով:

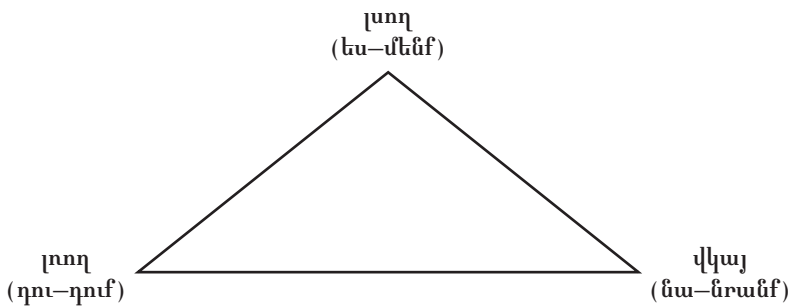
Դ. Լոութեան կազմը

Լռութիւնը միշտ առընչական է, այսինքն՝ ուղղուած է դէպի մի անձ, մի խումբ կամ դէպի ամբողջ աշխարհը: Անկախ կամ առկա լռութիւն գոյութիւն չունի, որովհետեւ խօսքի ակնկալիքը միշտ որեւէ անձի կամ խմբի ակնկալիքն է: Այս պատճառով էլ լռութիւնը ոչ թէ հաղորդակցութեան բեկումն է, այլ շարունակութիւնը մի այլ ձեւով: Առանձնութեան նման լռութիւնն էլ յարաբերական եւ ընկերային երեւոյթ է:

Ըստ անձնական դերանունների՝ «լռող»-ը կարող է առաջին դէմք եզակի լինել («ես») կամ յոգնակի («մենք») եւ իր լռութիւնն ուղղել դէպի երկրորդ դէմք՝ եզակի («դու») կամ յոգնակի («դուք»): Նրան, որին ուղղուած է լռութիւնը, «լսող»-ն է, այսինքն՝ նա, ով ընկալում է, որ դիմացինն իր հետ լռում է: Այս երկու բեւեռներին կից գոյութիւն ունի յաճախ նաեւ երրորդ բեւեռ՝ երրորդ դէմք եզակի («նա») կամ յոգնակի («նրանք»), որը «վկան» է, այսինքն՝ նա, ով վկայում է միւս երկու բեւեռ-

ների լռութեան առնչութիւնը: Երբ հայրը որդու հետ չի խօսում, մայրը վկան է այս յարաբերութեան: Հանրային կապի մէջ էլ, երբ, օրինակ, որեւէ մի հիմնարկի գործավարը դատարանում լռում է իր արածների վերաբերեալ, տուեալ հիմնարկի պաշտօնէութիւնը կամ աւելի լայն հանրութիւնը կամ մամուլը վկան են այս լռութեան: Այս երեք բեւեռները բնականաբար կարող են իրենց դիրքը փոխել, եւ լռողը դառնայ վկայ, լսողը՝ լռող, կամ վկան՝ լսող:

Լռութեան կազմը կարելի է ամփոփել հետեւեալ ուրուագծում՝



Ե. Հիմնական յարակարծութիւն

Լռութեանը յատուկ է մի հիմնական յարակարծութիւն. լռութիւնը խօսուն է: Ով լռում է, չի խօսում, բայց իր չխօսելն իսկ «խօսուն» է: Մարդն այն էակն է, որ խօսքով ու գործով նշան է դնում եւ ուրիշների դրած նշանները մեկնաբանում: Մարդը նշանադիր եւ նշանալոյծ էակ է: Ամէն իր արածն ու ասածը նշաններ են՝ դրուած գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար: Խոժոռ դէմքը կարող է բարկութիւն կամ տխրութիւն նշանակել, թանկ մի մեքենայի գնումը՝ հարստութիւն կամ ցուցամոլութիւն, տարին չորս անգամ արձակուրդի մէջ գտնուելը՝ տնտեսական բարօրութիւն կամ արկածախնդրութիւն եւ այլն: Ամէն նշան կարող է բազմաթիւ մեկնաբանութիւններ ունենալ՝ ըստ անձի եւ պարագաների: Հաղորդակցութիւնը ոչ այլ ինչ է, քան մարդկանց նշանային յարաբերութիւնը: Իսկ յաջող հաղորդակցութիւնը կայանում է նշանադրի մտադրութեան եւ նշանալոյծի մեկնաբանութեան եթէ ոչ նոյնացման, ապա մերձեցման մէջ: Եթէ, սակայն, այս երկուսն իրարից հեռանան կամ իրար հակադրուեն, ապա առաջանում է այն, որը «թիրիմացութիւն» է կոչւում: Եթէ

խոժոռ դէմքը որեւէ մի մարմնամասի ցաւի հետեւանքն է, եւ դիմացինն այդ նշանը բարկութեան է վերագրում, ապա միտումն ու մեկնաբանումն իրար չեն համընկնում եւ թիւրիմացութիւն առթում:

Լոռութիւնն էլ մի նշան է, որ մարդիկ մեկնաբանում են՝ «ասելիք չունի», «յիմար է», «ամօթխած է», «յոխորտ է», «ձանձրացած է» եւ այլն: Նշանալոյծը, լոռութիւնն այսպէս մեկնաբանելով, որոշում է իր յաջորդ ասելիքն ու անելիքը, սակայն իր անելիքն ու ասելիքն էլ իրենց հերթին նշաններ են, որոնք դիմացինի կողմից մեկնաբանւում են, եւ այսպէս ստեղծւում է յարաբերութիւնների այն շղթան, որը կոչւում է հաղորդակցութիւն: Լոռութիւնն ուրեմն ոչ թէ հաղորդակցութեան աւարտն է, այլ նրա շարունակութիւնը, որովհետեւ նշան է եւ իբրեւ նշան՝ «խօսուն» ու վերժանուելիք:

2. Լոռ

Հայերէնում «լռել» եւ «լսել» բայերը նոյն արմատն ունեն՝ «լուր»-ը¹⁴: Լռելն ու լսելը շաղկապուած են իրար: Եթէ լսելն աւելին է, քան ձայնային ալիքների ընկալումը եւ ունկնդրել է նշանակում, այսինքն՝ ոչ միայն արտաքին ականջով լսել, այլ մանաւանդ «լսել ներքին ունկամբ», ապա նման ունկնդրութեան համար պէտք է լռել: Հակառակը, անշուշտ, միշտ ի զօրու չէ: Ով միայն արտաքին ականջով է լսում, պէտք չունի լռելու, որովհետեւ նա ձայնային ալիքներն ամէն պարագային ընկալում է, նոյնիսկ եթէ իր ուշադրութիւնը ցրուած է ու դեգերում է այլուր: Իրաւ լսողը մինչդեռ ամփոփուած է եւ կեդրոնացած եւ նոյնիսկ արտաքին ականջով էլ չի ընկալում շրջապատի ձայնային բոլոր ալիքները:

Լսելն ունի նաեւ մի այլ յատկանիշ. լսել նշանակում է հնազանդել: Հայերէն «անսալ» բայն ի մի է բերում այս երկու իմաստները: Երբ ասում ենք՝ «լսիր հօրդ», չի նշանակում առաւօտեան ականջներդ լաւ մաքրիր, որ հօրդ ձայնը անսալթաք լսես: «Լսիր հօրդ» նշանակում է հնազանդել նրան, կատարել այն, ինչ որ նա ասում է, յորդորում կամ խորհուրդ տալիս: «Լսել»-ը հնազանդ կատարում է: Այսպէս Գրիգոր Կաթողիկոս Տղան դեռատիներին յորդորում է. «Լճւր որդեակ... խրատու հօր քոյ...»¹⁵, կամ Սողոմոն իմաստունը. «Լճւր, որդեակ, խրատու հօր քոյ...» (Առակք, Ա. 8):

¹⁴ Երբ մենք «լուրեր» ենք լսում, «նորութիւններ» չենք ունկնդրում, այլ «լսելիքներ»: Այսինքն՝ սկզբունքօրէն ամէն երեկոյ՝ ժամը 20:00-ին, կարող ենք Փաւստոս Բուզանդի «Պատմութիւն հայոց»-ից դրուագներ լսել՝ առանց խաթարելու «Լուրեր» վերնագրի իմաստը:

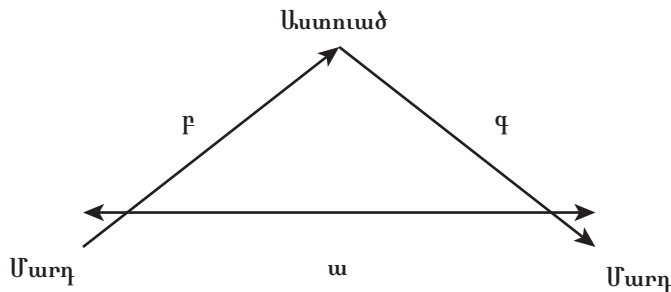
¹⁵ Գրիգոր Կաթողիկոսի Տղայ կոչեցելոյ, Նամականի, Վենետիկ 1865, էջ 7:

Հստ Ս. Գրքի՝ Աստուծոյ խօսքը կամ բանը «արարում» է նշանակում, կատարում, գործ¹⁶: Աստուած Իր խօսքով արարեց աշխարհը: Լսելը՝ իբրեւ հնազանդել, ու խօսելը՝ իբրեւ արարում, զօդում են այսպէս միտքը, խօսքը եւ գործը¹⁷: Ով լսում է, ձայնի միջոցով ընկալում է մտքեր, որոնց հնազանդում է գործով, իսկ ով խօսում է, մտքեր է արտայայտում, եւ եթէ Օստինին հետեւենք, «արարք» կատարում: Քանի որ իսկական հաղորդակցութիւնը ճօճւում է խօսելու եւ լսելու միջեւ, այդ պատճառով էլ, ըստ Քիրկէկարտի, խօսելու հականիշը ոչ թէ լռելն է, այլ լսելը¹⁸: Իսկ այն լսելը («ներքին ունկամբ»), որը միաժամանակ հնազանդել է նշանակում, ոչ այլ ինչ է, քան հաւատք:

է. Հոգեւոր ծիրում

Լռութեան ընդարձակ բնագաւառներից են կրօնները եւ իրենց ընդերքից սերած խորհրդագրած հոսանքները: Այստեղ կեդրոնանալով քրիստոնէութեան վրայ:

Լռութիւնը իր հոգեւոր տարողութեան մէջ եռաբեւեռ է՝



Այս յարաբերութիւնը ոչ միայն եռաբեւեռ է, այլ նաեւ եռակողմ՝ ա, լռութիւնը միջմարդկային յարաբերութեան մէջ, բ. մարդու լռութիւնն Աստուծոյ առջեւ, գ. Աստուծոյ լռութիւնը մարդու նկատմամբ:

¹⁶ Օստինն իր Speechacts տեսութեան մէջ մշակում է այն վարկածը, որ նաեւ մարդու խօսքն էլ գործ է: Օրինակ՝ ամուսնութեան պարագային երկու անձի միջեւ կապի այս տեսակն ի զօրու է միայն այն ժամանակ, երբ ծիսակատարը լինի հոգեւոր կամ աշխարհիկ, այս երկու անձերին ամուսնացած է յայտարարում: Այս յայտարարութիւնը միաժամանակ «գործ» է՝ ամուսնացում: Հմմտ. J. L. AUSTIN, How to do things with words, London, 1962:

¹⁷ Այստեղ կարելի է անդրադառնալ նաեւ լռութեան ու մարմնի միջեւ եղած յարաբերութեանը:

¹⁸ Հմմտ. SÖREN KIERKEGAARD, „Die Lilie auf dem Felde und der Vogel unter dem Himmel“. Kleine Schriften 1848/49, Düsseldorf/Köln, 1960, էջ 37–38:

ա. Ս. Գրքում «լեզու»-ի գործածությունը կեանքի ու մահուան հարց է՝ «Մահ եւ կեանք ի ձեռս լեզուի, եւ որ յաղթէ նմա կերիցէ զպտուղ նորա» (Առակք ԺԸ. 21), այսինքն՝ թէ՛ խօսելը եւ թէ՛ լռելը երկսայրի են՝ դրական եւ բացասական: Լեզուն, խօսելու իմաստով, կարող է նախ եւ առաջ յանցանքի ակունք լինել՝ բամբասանք, շատախօսություն, երգում, ստախօսություն, խաբեբայություն եւ այլն: Լեզուի այս սանձարձակ բանումն ի վիճակի է կասեցնելու միայն լռությունը: Մի քանի նմոշներ՝ «Ի Շատախօսութենէ ոչ ապրեսցիս ի մեղաց, թէ խնայես ի շրթունս՝ իմաստուն լինիս» (Առակք Ժ. 19), «Որ պահէ զբերան իւր եւ զլեզու՝ պահէ ի նեղութենէ զանձն իւր» (Առակք ԻԱ. 23), «Ամենեցուն ժամանակ է, եւ ժամ ամենայն իրաց ի ներքոյ երկնից... ժամանակ լռելոյ եւ ժամանակ խօսելոյ...» (Ժողովող Գ. 1–7): Յովհան Մանդակունի հայրապետն իր «Վասն քահանայից տեսչութեան» ճառի մէջ ուրիշ ախտերի շարքում թուարկում է նաեւ լեզուային ախտերը՝ բամբասանք, անհնազանդություն, հայհոյություն, դատարկաբանություն, ստախօսություն եւ այլն: Իսկ միւս ախտերի պարագային էլ լեզուն անուղղակի մասնակից է: Բարկություն, ոխակալություն կամ նենգություն ժամանակ լեզուն հակում է բարոյական սայթաքումների: Սրանք, ըստ Մանդակունու, սատանայի աներեւոյթ նետերն են: Եւ նա հարցնում է ունկնդրին ու ընթերցողին՝ «...քանի՞ եւս զգուշալի պահպանություն ոգւոց մարդկան պիտոյ իցէ յարերեւոյթ նետից սատանայի¹⁹»: Լռությունը Մանդակունու համար առաքինություն է. «Չորք են առաքինությունք, լռություն, եւ խոնարհություն, եւ պահել զպատուիրանս Աստծոյ, եւ նեղություն²⁰»: Ի հարկէ զարմանալի է, որ լռությունը, ըստ այս շարադրութեան, նախորդում է պատուիրանապահութեան եւ ոչ յաջորդում: Սակայն թերեւս այս հերթականությունը զուտ պատահական է: Խօսքի պէս լռությունն էլ, ինչպէս ասացինք, կարող է բացասական լինել. «Եւ մերձեցոյց Եղիա զամենայն ժողովուրդն, եւ ասէ ցնոսա Եղիա. Մինչեւ ցե՞րք կաղայք յերկուս հետս. եթէ Տէր է Աստուած, երթայք զհետ նորա, եւ եթէ Բահաղն իցէ՝ երթայք զհետ նորա: Եւ ոչ ետ ժողովուրդն նմա պատասխանի» (Գ. Թագաւոր. ԺԸ. 21): Բացասական լինել, այսինքն՝ անհնազանդ լինել եւ ոչ թէ համաձայնել:

Միջմարդկային հոգեւոր լռությունը վերաբերում է նաեւ «անասունելի»-ին կամ «անճառելի»-ին: Աստուած անճառելի է, ինչպէս պնդում է

¹⁹ Յովհան Մանդակունի, Ճառք, Վենետիկ, 1860, էջ 87:

²⁰ Անդ, էջ 187:

բացասական աստուածաբանություններ, որովհետեւ նա անդրազանցում է մարդու միտքն ու լեզուն: Այդ պատճառով էլ լուսինը «պահպանում» է Աստծուն: Իսկ Աստուծոյ մասին խօսելը կարող է խեղաթուրել Աստուծոյ գաղափարը, թիւրիմացությունների մղել կամ նոյնիսկ ծաղրի ու ծանակի զոհ դարձնել, ինչպէս կարդում ենք նաեւ Աւետարանում. «Մի՛ տայք զսրբություն շանց եւ մի՛ արկանէք զմարգարիտս ձեր առաջի խոզաց» (Մատթ. է. 6): Լուսինը պահպանական եւ պաշտպանական իմաստ ունի: Նոյնն է պարագան նաեւ գաղտնիքի: Լուսթեամբ մարդը գաղտնիքը պահում ու պահպանում է, եւ եթէ գաղտնիքը վերաբերում է ուրիշ անձի, ապա պահում ու պահպանում է նաեւ այդ անձը:

Սակայն եթէ կարդանք շարականները, ապա կտեսնենք, թէ ինչպէս են այդ աղօթքներն անընդմէջ «ճառում» «անճառելի»-ի մասին եւ «ճառի» նիւթ դարձնում նոյնինքն «անճառելին», օրինակ՝ Շնորհալու «Այսօր անճառ»-ում կամ Նարեկացու «Մատեան»-ում, որն ահաւորութեան առջեւ լուծ է, որովհետեւ դա «թերեւս միակ միջոցն է անճառելին անճառ պահելու, ահաւորությունը ո՛չ թէ ծածկելու կամ դիմադրելու անոր, այլ զայն պահպանելու սահմանին վրայ»²¹: Եթէ մարդն Աստծու էությունը չի կարող կռահել, պէտք է լուռ մնայ, սակայն մարդը կարող է խօսել Աստուծոյ մասին՝ ոչ թէ յաւակնելով բացայայտել Նրա էությունը, այլ «անդադար ձայնիւ»²² «օրհնաբանելով» Արարչին ու պատմելով իր արածները: Օրհնաբանելով ու պատմելով կարելի է անճառելիի մասին անընդմէջ ճառել:

Հոգեւոր ծիրից դուրս էլ «անասանելի» բնագաւառներ կան, ինչպիսին են խոր վիշտը կամ բերկրանքը, օրինակ՝ ցեղասպանութեան կամ երախտագիտութեան պարագային²³: Այս հարցը, սակայն, պիտի այստեղ չակերտենք:

բ. Ինչպէս տեսանք, մարդը կարող է Աստուծոյ դիմաց խուլ եւ լուռ լինել. «...եւ խօսեցայ ընդ ձեզ ընդ առաւօտ խօսելով՝ եւ ոչ լուարուք ինձ, կոչեցի զձեզ՝ եւ ոչ ետուք ինձ պատասխանի...» (Երեմիա է. 13), «Տեսէք

²¹ Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ, Երկխօսություն Նարեկացիի հետ, Երեւան, 2008, էջ 123: Լուսթեան համար տե՛ս էջ 122–127:

²² Ա. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, էջ 441:

²³ Ցեղասպանութեան մասին Շահան Շահնուրը գրում է. «Սուգը, որ մեծ է, սուգը, որ անդամանելի է, կրնայ լուսթեան դատապարտել սոսկական անհատը: Բայց երբ ամբողջ ժողովուրդ մըն է սգակիրը, անմխիթար եւ հողմավար սգակիրը, բնական բան է, որ այդ ժողովուրդը պահէ բազմահազար զոհերու յիշատակին հանդէպ խլացուցիչ լուսթին: Այսինքն՝ լուսթին մը, որ իր մէջ կը պարփակէ պայթուցիկ ոյժ»։ Հմմտ. ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ, Փլուզումի այդ թուականը, Երկեր երկու գրքով, գք. Բ., Երեւան, 1985, էջ 89–90:

զի կուրացան ամենեքին, եւ ոչ գիտեն զհանճար. ամենեքին իբրեւ շունք համրացեալք որ ոչ կարիցեն հաջել» (Եսայի ԾՁ. 10): Լուել նշանակում է չլսել ու չհնազանդել: Այս լուելը, սակայն, ի տարբերութիւն հնազանդող լուելու՝ չարաբաստ է: Աստուծոյ նկատմամբ մարդու լուութիւնը կարող է, սակայն, նաեւ դրական լինել ոչ թէ խլութեան եւ անհնազանդութեան պատճառով, այլ լսելու համար, աղօթքի ժամանակ²⁴: Հիմնականում հոգեւորականների շրջանակում է, որ այս լուութիւնը մշակուած ու կարգաւորուած է: Վանականներն ու միանձնականները, ներանձնացած կեանք վարելով, վարժուած են լուելու ու լսելու: Վանականների լուութեան դրական եւ բացասական հետեւանքներին հանգամանօրէն անդրադարձել են Գրիգոր Մեծ Պապը (540–604) եւ Յովհաննէս Կասեանը (360–435)²⁵: Երկուսի համար էլ վանական լուութիւնը երկսայրի է: Մէկ կողմից դրական, եթէ լուութիւնը ծառայում է Աստծուն մօտենալու համար, բայց միւս կողմից էլ բացասական, եթէ վանականները լուութեամբ քօղարկում են իրենց բարկութիւնը, նախանձը կամ վախը: Այս պարագաներին աւելի լաւ է խօսել վանակցի կամ վանահօր հետ, քան կեղծ լուութեամբ ապականել հոգու անդորրութիւնն ու պայծառութիւնը: Առողջ լուութիւնը ծաւալում է հոգու առողջ մթնոլորտի մէջ: Ճիշտ այս պատճառով էլ կարելի է խօսել «արտաքին» եւ «ներքին» լուութեան մասին: Միջնադարեան Կաթողիկէ Եկեղեցին զանազանում է «silentium oris»-ին (բերնի լուութիւն) եւ «silentium cordis»-ին (սրտի լուութիւն): Հոգեւորականների համար աւելի կարեւոր են սրտի լուութիւնն ու հոգու անդորրութիւնը, քան թէ միայն բերնի, որը կարող է կեղծ ու բոլորի համար վնասակար լինել:

գ. Վերը տեսանք, թէ երբեմն Աստուած էլ է մարդու նկատմամբ լուում: Յատկապէս արհաւիրքի եւ չարի ժամանակ մարդը միշտ հարցնում է, թէ ուր է Աստուած եւ ինչու է լուում: Լուել նշանակում է նախ չպատասխանել այդ հարցումին, բայց մանաւանդ «անգործ» մնալ: Եթէ Աստուծոյ խօսքն արարում է, ինչպէս արարչագործութեան պարագային, նրա լուութիւնը «անգործութիւն» է՝ արհաւիրքն ու չարիքը չկանխելն ու չկասեցնելը: Եւ եթէ Աստուած գործնականօրէն չի միջամտում, ապա «լուում» է: Յովբի

²⁴ Լուութիւնը նաեւ ծիսական բնոյթ ունի: Գոյութիւն ունեն լուարաններ եւ լուապահեր: Յետ խաղաղականի, օրինակ՝ պէտք է լուել՝ «Զի շատք եւս (անշուշտ ի քահանայից) այն են, որք ոչ գիտեն թէ յետ խաղաղականին աղօթից, այլ չէ արժան ընդ ումեք խօսել...»: Տէն ՀԱՅՐ ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻ, Պատմութիւն հայոց աղօթամատոյցից, Ս. Էջմիածին, 2015 էջ 412:

²⁵ PETER VON MOOS, Die Pest des Schweigens. Այս յօդուածը տես հետեւեալ գրքում՝ Bagliani, Paravicini (հրատարակիչ). Il silenzio/The Silence, Micrologus 18, 2010, էջ 183–223:

պատմութեան առանցքն այս՝ մինչեւ օրս հաւատացեալին զբաղեցնող հարցն է: Սակայն այս հարցումի իմաստասիրական ու աստուածաբանական բուն եզրը ոչ թէ Յովբի յղացումն է, այլ բանապաշտ իմաստասէր Լայպնիցի եւ կոչոււմ է «Théodicée»²⁶ Աստուծոյ արդարացում: Այստեղ չենք կարող խորացնել այս նիւթը, բայց կարելոր է նշել, որ «Théodicée»-ի հարցը խորքում Աստուծոյ լռութեան հարցն է, այն լռութեան, որն Աստուծոյ դէպքում «անգործութիւն» է նշանակում: Այստեղ էլ, եթէ մենք արհաւիրքի եւ չարի հարցը մէկ կողմ թողնենք, Աստուծոյ լռութիւնը մարդու նկատմամբ կարող է նաեւ դրական լինել, որովհետեւ եթէ իր լռութիւնը «անգործութիւն» է, նշանակում է, որ Աստուած չմիջամտելով յարգում է մարդու ազատութիւնը՝ մարդու էութիւնը, որի շնորհիւ մարդը կարող է կամ խօսել եւ կամ էլ լռել: Լռութիւնը երկսայրի է:

Ը. Վերջաբան

Լռութիւնը բազմաճիւղ երեւոյթ է: Այն մի քանի կէտերը, որոնց այստեղ անդրադարձանք, չեն արձագանքում լռութեան ամբողջական համապատկերը: Լռութեան ու գեղեցկութեան, լռութեան ու արուեստի, լռութեան ու մարմնի, մանաւանդ ձեռքի, լռութեան ու յիշողութեան, ինչպէս նաեւ լռութեան եւ կորստի միջեւ եղած առընչութիւնները նոյնքան կարելոր են, ինչքան այս յօդուածում արծարծուած խնդիրները: Սակայն այս հարցերին պէտք է առանձին անդրադառնալ:

Այն, ինչ յատուկ է բոլոր այս երեւոյթներին, լռութեան հիմնական յարակարծութիւնն է եւ երկբայութիւնը. լռութիւնը թէ՛ անէծք է եւ թէ՛ օրհնութիւն: Ինչպէս Ժողովօղն է ասում. «Ամենեցուն ժամանակ է, եւ ժամ ամենայն իրաց ի ներքոյ երկնից»: Ուրեմն մարդը պիտի իմանայ «...ժամանակ լռելոյ եւ ժամանակ խօսելոյ...» (Ժողովօղ Գ. 1—7): Նա, ով այդ ժամանակը կռահում է եւ պատշաճն ու անպատշաճը զանազանում, հասուն ու իմաստուն անձ է:

²⁶ GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ, Essais de Théodicée. Այս գրութիւնը տե՛ս հետեւեալ երկում՝ Die philosophischen Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz. Hildesheim, 1961, էջ 1—471:

РЕЗЮМЕ

Молчание — захватывающее явление, о котором можно много говорить и даже разглагольствовать. Синоним молчания — покой, тишина, безмолвие, перерыв и бессловесность. Однако молчание — не отсутствие голоса, а нарушение ожидания слова. Если какой-то человек ожидает от другого слова, но это слово отсутствует, то этот человек молчит не из-за отсутствия слова, а из-за того, что не удовлетворяет ожидания. Таким образом, ни «спящий», ни «покойный» не молчат, потому что никто от них не ожидает разговоров. Молчание, как и уединение, являются общими явлениями — относительными и коммуникационными. Молчание не переламывает общение, а продолжает его другим способом. Здесь также проявляется основное упоминание молчания — молчание всегда «говорящее».

Молчание не является антонимом разговора. Антонимом слова говорить является слово «слушать» («լսել»), которое имеет тот же корень, что и слово «молчание» («լռություն»), — «լր»». Воистину, каждый слушающий молчит, но не каждый безмолвный слушает. Он может также быть полностью рассеянным, невнимательным. Истинная молитва истинно безмолвна и истинно слушающая. А слушать — значит «послушаться» («Տեսնալ նախադրումները քո հորից»)). Таким образом, «слушающее послушание» — это не что иное, как «вера».

Молчать могут только человек и Бог, но не животный или растительный мир. Только наделенные разумом и свободой личности молчат. Люди могут молчать друг о друге и о Боге, а Бог — о человеке. И если слово Божье означает «сотворить», то молчание — не творить. А верующий не может догадаться, поскольку перед бедствием и злом он всегда ожидает вмешательства «только благодетеля» (Нарекаци). Вопрос молчания Бога — это вопрос оправдания Бога, что в западной философии называется «Théodicée». Молчание — двоякое явление: оно может быть добрым и злым, полезным и вредным. Знания времени, когда надо молчать и говорить, — знак мудрости.

SUMMARY

Silence is an attracting phenomenon that can be talked about a lot and even chattered away. Synonyms of silence are peace, dumbness, pause and speechlessness.

Silence, however, is not the lack of voice, but the suppression of the expectation of words. If a person expects words from another person, and he/she lacks them, then it means that the person is silent, not because there is a lack of words, but because the expectation is not met. Thus, neither the “dormant” nor the “deceased” is silent, because no one expects them to speak. Silence, as well as solitude are social phenomena, i.e. they are relative and communicative. Silence does not break the communication, but continues it in another way. And here appears the main paradox — silence is always “speaking.”

Silence is not the antonym of speaking. The antonym of speaking is “listening”, which in the Armenian has the same root as “silence”. Truly, the listener is always silent, but not every silent person is truly a listener. The silent person can be completely distracted, inattentive. Indeed, the one who prays truly is silent and truly is listening. “To listen” also means to “obey” (“Listen to your father's admonitions”). Thus, “listening obedience” is nothing else, but “faith.”

Neither the animal nor the plant world, but only human beings and God can be silent. Only those endowed with intelligence and freedom are silent. People can be silent with each other and with God, and God can be silent with people. And if in the case of God, words mean to create, then silence means not to create. And the faithful cannot guess this, because in the face of disasters and evil, they always expect the intervention of the “only well-doer” (Gregory of Narek). The issue of God's silence is the vindication of God, which in Western philosophy is called Theodicy.

Silence is a double-edged sword: it can be good and evil, useful and harmful. Knowing the right time to be silent and right time to speak is a sign of wisdom.

